

## ЕТИМОЛОГІЯ АНТРОПОНІМІВ У «СИНОПСИСІ»

Гиляновська О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проаналізовано етимологію антропонімів у давній пам'ятці XVII ст. – «Синописі», який є визначним історичним твором, важливим для розуміння історії походження українського народу. Зокрема, приділено увагу антропонімам *Афет*, *Мечислав*, *Мстислав*, *Святослав*, *Ярослав*. Результати дослідження зіставлено з етимологічними словниками української мови. Проаналізований матеріал доповнює відомі етимологічні пояснення, що має перспективи його врахування в наступних етимологічних студіях.

**Ключові слова:** етимологія, ономастика, антропоніми, «Синопис», літопис.

**Постановка проблеми.** Дослідження давніх пам'яток XVII ст., зокрема «Синописа», як важливого джерела для етимологічних студій, є актуальним у зв'язку з можливістю поглиблення уявлень про розділи ономастики і пояснення їхніх понять у різні періоди часу; уточнення інформації про етимологію як галузь мовознавства, а також виявлення нових поглядів на походження антропонімів із подальшим їхнім використанням для уточнення етимологічних пояснень.

Ономастика (від грецького *ονομα* – ім'я, назва) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові і суспільстві, закономірності їх утворення, розвитку і постійних перетворень. Вона виникла в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства і лінгвістики [12, с. 17].

Основоположником слов'янської ономастики вважають відомого славіста Ф. Міклошича, який у 1860 – 1874 роках опублікував три важливих дослідження слов'янських особових і географічних назв [12, с. 17].

Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкта, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, на якій створена назва і багато іншого.

Власні імена виникли дуже давно в процесі розвитку мови. Вони відрізняються від загальних назв, оскільки належать конкретному об'єкту [11, с. 262].

У цілому ономастичний простір охоплює наступні власні імена: антропоніми – особові імена людей; етноніми – групові, родові, етнічні імена людей; топоніми – назви географічних об'єктів; космоніми – назви космічних об'єктів: галактик, зірок, планет, супутників, астероїдів, комет і т. ін.; зооніми – власні імена тварин; фітоніми – назви рослин; хрононіми – назви періодів часу; ергоніми – назви політичних і громадських об'єднань людей; та ін. [11, с. 270].

Деякі спеціалісти виділяють в ономастиці особливий розділ – етимологію, котра вивчає причини виникнення і закономірності розвитку онімів, не пов'язані з закономірностями розвитку мови. У самому мовознавстві є відповідна галузь – соціолінгвістика. Всебічний розвиток ономастичних досліджень є необхідною передумовою для подальшого поглибленого вивчення історії, філології, етнографії та інших гуманітарних наук. Найбільший ефект дає вивчення ономастичних джерел в дослідженнях на стику наук [11, с. 275].

В українському мовознавстві розвитку етимологічних студій сприяли наукові праці С. Верби́ча, Р. Болдирева, І. Железняк, О. Мельничука, Л. Масенко, Н. Німчука, Г. Півторака, В. Скляренка, О. Стрижака, В. Шульгача та інших.

До вивчення предмета етимології на сучасному етапі активно звертаються філологи і мовознавці, наприклад Л. Гнатюк, Г. Наєнко, Л. Кравченко та інші.

Походження і початок розвитку етимології сягає давніх часів, зокрема періоду Київської Русі.

Тлумачення незрозумілих чи малозрозумілих для пересічного читача слів – давня традиція українських книжників, яка бере свій початок іще від давньоруської доби, коли вдавалися до глосування – пояснення малозрозумілих слів усередині тексту. Цей вид лексикографічної роботи був дуже поширеним у кінці XVI–XVII ст.; він підтримувався мовною практикою професорів і вихованців Києво-Могилянської академії. Викладачі Академії досягли особливої майстерності у з'ясуванні етимології слів. І. Галатовський у своєму гомілетичному трактаті «Наука або спосіб зложена казана» (1659) радив вдаватися до походження імені, щоб зробити проповідь цікавою [4, с. 164].

Етимологічні розшуки староукраїнських учених здавна привертати увагу дослідників. Вони вбачали тут, поряд із вдалим етимологіями, «чимало невірних етимологій, які базуються на співзвуччі окремих слів, на догадках автора... Але наївність і не науковий характер деяких етимологій виправдовується тим, що в XVII ст. наукової етимології ще не існувало». Дефініція терміна етимологія зафіксована в «Граматиці» Мелетія Смотрицького: *Етимологія єсть часть Грамматіки втораа, реченіа раздѣлати и ко своей коеждо слово части со разсужденіемъ относити оучащаа* [14, с. 142].

Відомим і популярним джерелом наукової думки того часу був «Синопис». Протягом двохсот років він слугував підручником з історії Російської імперії. Український дослідник Ю. Мицик так зазначав про його вивчення: «До «Синописа» була постійно прикута увага дослідників і згадки про цей твір містяться майже в усіх синтетичних роботах, посібниках по джерелознавству, історіографії історії СРСР і ін., на жаль, далеко не всі автори займалися спеціальним вивченням «Синописа», чому, поряд з вірними положеннями, досить часто зустрічаються і помилкові...» [13, с. 22].

Навколо «Синописа» існують суперечки, які полягають у визначенні його ідеологічної належності, зокрема наявності проросійської пропаганди. Доведенням і спростуванням цих питань займалися наступні дослідники: М. Сумцов, М. Марченко, Ю. Мицик, Ф. Сисін, Є. Єрьомін, П. Мілюков, С. Пештич та ін.

Попри істотні розбіжності поглядів, «Синопис» залишається вагомим джерелом філологічних досліджень, особливо для вивчення у галузі етимології.

Однією із особливостей, яка відрізняє «Синопис» від інших історичних праць, є наявність тлумачень антропонімів.

Антропонімія «Синописа» відзначається найбільшою схожістю давніх і сучасних етимологій чоловічих імен як іншомовного походження, так і питомо слов'янських. Майже всі розглянуті власні назви були утворені в дохристиянський період, що позначилося на структурі їхніх компонентів. Від давніх імен у сучасній мові утворилося безліч варіантів, які активно використовуються. Цей факт певною мірою доводить збереження етимології без змін.

Такі розвідки не лише доповнюють інформацію в етимологічних словниках, а також розширюють етимологічні свідчення, розкриті в писемних пам'ятках.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В українському мовознавстві розвитку етимологічних студій сприяли наукові праці С. Вербича, Р. Болдирева, І. Железняк, О. Мельничука, Л. Масенко, Н. Німчука, Г. Півторака, В. Склярєнка, О. Стрижака, В. Шульгача та інших.

Доведенням і спростуванням питань ідеологічної складової частини «Синописа» займалися наступні дослідники: І. Єрьомін, М. Марченко, Ю. Мицик, П. Мілюков, С. Пештич, Ф. Сисін, М. Сумцов та ін.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Завдяки посередництву автора твору ми дізнаємося інформацію, яка є надзвичайно цікавим матеріалом для розуміння світогляду тогочасного суспільства, ставлення до історичних подій та поширення традицій давніших пам'яток історичної думки. До того ж, можна припустити яким чином суспільні реалії і давні уявлення відбивалися на принципах творення імен.

Під час розгляду «Синописа» видається доцільним зіставити тлумачення антропонімів *Афет*, *Мечислав*, *Мстислав*, *Святослав*, *Ярослав* у писемній пам'ятці XVII ст. і в матеріалах сучасних досліджень, оскільки тогочасні пояснення відомих етимологій часто відрізняються від наведених у сучасних словниках.

**Мета дослідження** – з'ясування етимології антропонімів у «Синописі» (за виданням: Гізель І. Київський синопис / І. Гізель. – К. : Києво – Печерська лавра, 1821 р. – 105 с.) та їх зіставлення з поясненнями в етимологічних словниках української мови.

Зокрема, використано матеріали «Етимологічного словника української мови» (в 7 т.), словника Скрипник Л.Г., Дзятківської Н.П. «Власні імена людей», «Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі», «Етимологічно-семантичного словника української мови» І. Огієнка, «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького та ін.

**Виклад основного матеріалу.** «Синопис» є однією із найцікавіших пам'яток XVII ст., яка відзеркалює особливості тогочасної літописної традиції і чи не вперше в доступній формі знайомить читача з історичними подіями. Під час дослідження етимології у цьому джерелі чітко простежується його особливість (порівняно з Густинським літописом та «Історією русів»): пояснення автором походження антропонімів, які є важливими в історичному процесі. Цілком закономірно, що йдеться про конкретні імена чоловіків, згадки про яких дозволяють краще зрозуміти історію слов'ян. У більшості випадків це антропоніми-композиції, значення яких є зрозумілим, що зумовлює їх використання і в наш час.

*Афетъ* – «син Ноя». На початку оповіді автор «Синописа» подає тлумачення імен біблійних персонажів, які мають відношення до виникнення слов'янського народу. «Афетъ бо толкується разширення или разширителенъ» [3, с. 1].

Подана етимологія співпадає з єврейським значенням імені. Яфит (יָפֶֿתֿ, Иефет); урф – вірний, гарний; єгипетське *keftiu* – острів Крит, єврейське: *uapf Elohim leyperet* – нехай Елогім поширять; *ptu* – бути просторим, широким [5, с. 272].

У цьому випадку етимологія, наведена автором твору, підтверджується результатами сучасних досліджень, хоча і з'явилися нові варіанти, які доповнюють значення антропоніма.

*Мечиславъ* – «слов'янське чоловіче ім'я». Згідно із «Синописом» слов'янський народ на пам'ять про славі діла свої називав синів іменами, які закликали до слави. «Мечиславъ, яко славенъ бѣ отъ меча» [3, с. 3].

Дане ім'я залишилося у вжитку в багатьох слов'янських народів. Мечислав – слов.; ге. *Mieczyslaw*; від *miesz-* (меч) і *sfew-* (слава) [16, с. 76].

Етимологія цього імені досить прозора, тому не дивно, що антропонім зберігся у такому ж вигляді до нашого часу.

*Мстиславъ* – «слов'янське чоловіче ім'я». В етимології імені закладена згадка про славу, як і в інших власних назвах даного типу. «Мстиславъ, мстяся о славъ» [3, с. 3].

*Мстислав* – слов., від *мсти-* (помста) і *слав-* (слава) [16, с. 80]. Сучасний етимологічний словник демонструє вживання даного імені в різних слов'янських мовах, а також утворення похідного жіночого варіанта. Мстислав (чоловіче ім'я), Мстислава (жіноче ім'я), Слава, ст. Мстиславович (1444); – р. Мстислав, Мстислава, бр. Мстислаў, Мстислава, др. Мьстиславъ, п. Mścislaw, ч. Mstislav; – псл. Мьstislavъ, утворене з основ слів *мьstiti* «мстити» і *slava* «слава»; дослівно перекладається «мстити за славу» або «славний месник» [7, с. 528].

Цей антропонім має етимологію, яка зрозуміла і близька для багатьох слов'янських народів, у тому числі українцям.

*Святославъ* – «слов'янське чоловіче ім'я». Наведене ім'я є прикладом наголошування на славі, якою були наділені слов'яни. «Святославъ, сирѣчь святую снабѣваяй славу» [3, с. 2].

Варто зауважити, що слава була святою, тобто освяченою через праведні вчинки. Святослав – слов.; від *свят-* (святий) і *слав-* (слава) [16, с. 97].

Така власна назва дохристиянського періоду набула поширення серед багатьох слов'янських народів і залишається вираженою багатьма варіантами.

Святослав (чоловіче ім'я), Святослава (жіноче ім'я), Слава, Славик, Славко; – р. Святослав, Святослава, бр. Святаслаў, Святаслава, др. Святославъ, болг. Светослав; – псл. Svętoslavъ; – складне утворення індоєвропейського типу з основ прикметника svęť «святий» та іменника slava [9, с. 200].

Ім'я, яке етимологічно пов'язане зі славою, не втрачає актуальності і в наш час, тому побутує серед чоловічих імен українців.

Ярослав – «слов'янське чоловіче ім'я». Поряд із частиною, яка вказує на славу, з'являється ознака сміливості і відваги. «Ярославъ яряся за славу» [3, с. 3].

Ярослав – слов.; від яр- (ярий) і слав- (слава) [16, с. 113]. Дитина, яка була названа таким іменем, мала рости відважною і прославитися своїми справами.

Ярослав, Ярослава, Ярош «Ярослав»; – р. болг. Ярослав, бр. Яраслаў, др. Ярославъ, п. нл Jaroslav, ч. слц. Jaroslav, цсл. Ярославъ; – псл. Jaroslavъ, (букв.) «усланений, відомий сміливістю»; – складне слово, утворене з прикметника jaгъ «гнівний; суворий; дужий, сміливий, відважний» та віддієслівної форми -славъ, утвореної від славити, слуги – «бути відомим» [10, с. 553].

Цей антропонім не лише нагадує про славне минуле, а й продовжує традицію називання чоловіків питоми слов'янськими іменами.

**Висновки і пропозиції.** Дослідження мовного матеріалу в писемних пам'ятках, які створювалися протягом багатьох років, та сучасної етимологічної лексикографії дозволяє виявити відмінності і схожості у поясненні етимології.

Порівнявши подану автором «Синописа» етимологію антропонімів із сучасними тлумачними джерелами, можна дійти висновку, що значення майже повністю збігаються. Так, зокрема, словник Скрипник Л.Г., Дзятківської Н.П. «Власні імена людей» досить точно, лаконічно і зрозуміло для пересічного читача пояснює походження імен. Етимологія антропонімів *Мечислав*, *Мстислав*, *Святослав* і *Ярослав* майже повністю збігається із автором «Синописа». Етимологічний словник української мови (у 7 томах) теж подає детальне пояснення антропонімів *Мстислав*, *Святослав* і *Ярослав*, яке підтверджує етимологію, відому автору літопису. До того ж, усі імена збереглися і застосовуються у сучасному вжитку у різних слов'янських народів. Етимологія антропоніма *Афет* у словниках української мови не згадується, оскільки це ім'я не було поширене у повсякденному вжитку серед тогочасного населення.

Тобто, етимологія цих антропонімів сягає давніх часів і майже повністю збереглася у первинному варіанті. Наявність пояснень антропонімів у «Синописі» є особливістю, яка відрізняє його від інших історичних джерел того часу, антропонімія в яких не представлена.

## Список літератури:

1. Бичко О.В. Етимологія відгідронімних етнонімів (на основі писемних пам'яток XVII–XVIII ст.) / О.В. Бичко. – Х.: «Молодий вчений». – 2018, Випуск 4(56). – С. 546-549.
2. Бичко О.В. «Історія русів» як джерело етимологічних студій / О.В. Бичко. – Х.: «Молодий вчений». – 2017, Випуск 4(44). – С. 125-128.
3. Гізель І. Київський синопис / І. Гізель. – К.: Києво-Печерська лавра, 1821 р. – 105 с.
4. Гнатюк Л.П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Л.П. Гнатюк. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 446 с.
5. Гусак П. Етимологічна герменевтика як ключ до розуміння і датування тексту / П. Гусак. – Л.: Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2014, Випуск 61. – С. 272-278.
6. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1985. – 253 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 3: Кора – М / Укл.: Р.В. Болдирев та ін. – 1989. – 528 с.
8. Етимологічний словник української мови: У 2-х т. / Укл. Ярослав Рудницький. – Вінніпег-Оттава, 1962-72. – Т. 1, 968 с.
9. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983 – Т. 5: Р–Т / Уклад.: Р.В. Болдирев та ін. – 2006. – 527 с.
10. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983 – Т. 6: У–Я / Уклад.: Г.П. Півторак та ін. – 2012. – 553 с.
11. Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми / А. Зубко. – Інститут історії України НАН України. – К., 2007. – С. 262-281.
12. Кравченко Л.О. Українська ономастика: антропоніміка / Л.О. Кравченко. – К.: Знання, 2014. – 239 с.
13. Мыцык Ю.А. Украинские летописи XVII века / Ю.А. Мыцык. – Днепропетровск, 1978. – 88 с.
14. Наенко Г.М. Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-функціональному висвітленні / Г.М. Наенко. – К.: Освіта України, 2013. – 404 с.
15. Огієнко І.І. Етимологічно-семантичний словник української мови / І.І. Огієнко. – Вінніпег: Т-во «Волинь», 1979. – Т. 1. – 365 с.
16. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 2005. – 335 с.

**Гилянська О.В.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

## **ЭТИМОЛОГИЯ АНТРОПОНИМОВ В «СИНОПСИСЕ»**

### **Аннотация**

Проанализировано этимологию антропонимов в древнем памятнике XVII в. – «Синописе», который является выдающимся историческим произведением, важным для понимания истории происхождения украинского народа. В частности, уделено внимание антропонимам *Афет*, *Мечислав*, *Мстислав*, *Святослав*, *Ярослав*. Результаты исследования сопоставлены с этимологическими словарями украинского языка. Проанализированный материал дополняет известные этимологические объяснения, что имеет перспективы его учета в следующих этимологических студиях.

**Ключевые слова:** этимология, ономастика, антропонимы, «Синописис», летопись.

**Hyljanovska O.V.**

Taras Shevchenko National University of Kyiv

## **THE ETYMOLOGY OF ANTHROPONYMS IN “SYNOPSIS”**

### **Summary**

Analyzed the etymology of anthroponyms in the "Synopsis" – remarkable historical monuments of XVII century, which is important for history of the Ukrainians. In particular, attention is paid to anthroponyms *Afet*, *Mecislav*, *Mstislav*, *Svyatoslav*, *Yaroslav*. The results are compared with the etymological dictionaries of the Ukrainian language. Analyzed material is not identical and complements the well-known etymology. It is perspective and can be taken into account in the following etymological studies.

**Keywords:** etymology, onomastics, anthroponyms, "Synopsis", chronicle.